

COMITETUL DE STAT PENTRU CULTURĂ ȘI ARTA
MUZEUL DE ISTORIE
CLUJ

P.429.

ACTA
MVSEI NAPOCENSIS
III

1966

LEGIO IV FLAVIA FELIX ÎN DACIA

În istoria Romei antice începutul secolului II e.n. a marcat, pe plan extern, ultimele acțiuni de anvergură îndreptate spre cucerirea de noi teritorii la frontierele Imperiului. Efortul militar al puternicului stat ce unise sub stăpânirea sa vaste regiuni în jurul bazinului Mării Mediterane, intrând adânc în mijlocul „lumii barbare”, avea să vizeze două din cele mai puternice formațiuni statale de la hotarele Imperiului, statul dac în Europa și cel part în orient, care, prin atacurile repentine în provinciile învecinate lor, periclita liniștea și siguranța teritoriilor romane, chiar dacă aceste atacuri nu erau altceva decât încercări de stăvilire, un timp izbutite, a continuei înaintării romane, soldate însă adesea cu devastări și prăzi bogate.

Preluând conducerea Imperiului la moartea vîrstnicului Nerva, Traian, conștient de pericolul reprezentat de daci la Dunărea de Jos, pornește din Germania pe frontul dunărean pentru a lua primele măsuri de întărire a pazei provinciilor sud-dunărene. Întors la Roma, după pregătiri minuțioase de cîțiva ani, în primăvara anului 101, în fruntea unei armate puternice, a început războaiele care aveau să se încheie cu transformarea celei mai mari părți a Daciei în provincie romană¹.

În istoria războaielor dacice, ca și în organizarea și supravegherea militară a noilor teritorii cucerite de Roma, la începutul secolului II e.n., în stînga Dunării de Jos, un rol important revine legiunii IV Flavia felix. Înființată de Vespasian, în primăvara anului 70, avînd ca teritoriu de recrutare nordul Italiei și sudul Galliei², legiunea va primi ca emblemă leul, corespunzător, ca semn zodiacal, lui Jupiter³. Cantonată la început în Dalmația, mutată apoi în Moesia Superior, legiunea IV Flavia felix a participat la ambele războaie ale lui Traian împotriva lui Decebal⁴. În timpul primului război, probabil în anul 101, un centurion al legiunii a fost distins de Traian cu *dona militaria*⁵. Și C. Caesius Valens, *praefectus castrorum* al legiunii IV Flavia felix, a fost recompensat de două ori de împărat pentru meritele sale în cursul războaielor dacice⁶. Lăsată în zona cucerită în cursul primului război dacic, legiunea a participat desigur și la luptele din cel de al doilea război și a rămas în continuare cîțiva ani în teritoriul alipit Imperiului, activitatea ei fiind inseparabil legată de primele două decenii de existență a Daciei romane.

¹ Pentru istoria războaielor dacice ale lui Traian vezi C. Daicoviciu, *TransAnt.*, 1945, p. 84–91; idem, în *Ist Rom.*, I, 1960, p. 300–316; idem, în *Breve histoire de la Transylvanie*, Bucarest, 1965, p. 20–24.

² Ritterling, în *RE*, XII, s.v. *Legio*, col. 1540.

³ Pentru emblema legiunii, A. von Domaszewski, *Die Tierbilder der Signa*, în *AEM*, XV, 1892, p. 190–191 și nota 44; B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, Berlin, 1899, p. 27–28; Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, București, 1902, p. 304 și nota 1; P. Veyne, *Epigraphica*, în *Latomus*, XXIII, 1, 1964, p. 37.

⁴ În legătură cu trupele care au luat parte la războaiele dacice, C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, în *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/2, Wien-Leipzig, 1937, p. 59–60.

⁵ CII, V 6976; Ritterling, o.c., col. 1281–1282.

⁶ M. Macrea, în *Sargetia*, II, 1941, p. 142.

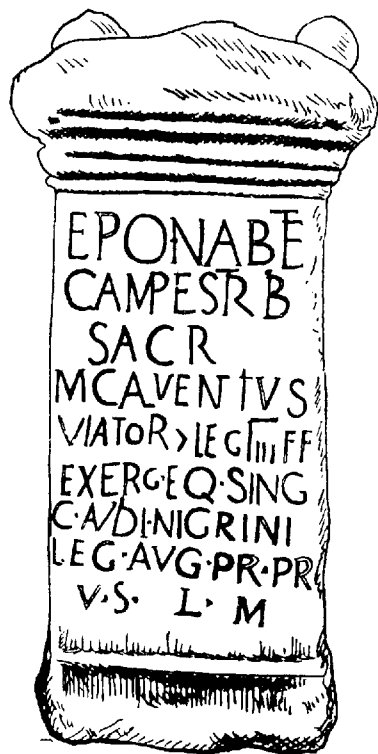

Fig. 1. Ara votiva CIL III 7904.

Cunoașterea activității trupei menționate pe pământul dacic e mult îngreuiată încă de lipsa unor cercetări sistematice în cele mai multe dintre locurile unde ea sau detașamentele ei au lăsat urme epigrafice ori de altă natură, nemai-vorbând de faptul că majoritatea descoperirilor nu pot fi, deocamdată, încadrate cronologic cu precizie. Geografic, descoperirile care amintesc prezența legiunii pe teritoriul dacic se grupează mai ales în zona de sud-vest a Transilvaniei și în Banat. Ele constau din câteva inscripții lapidare și mai multe tegulare, aflate întâmplător sau în cercetări organizate, mare parte fiind descoperiri mai vechi.⁷

I. INSCRIPTII LAPIDARE

1. 1) *Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia)*. Lespede de marmoră albă ruptă în două. Cunoscută după desenele și descrierile lui Ackner și Neigebaur⁸, piatra avea pe ea, înscrisă într-o *tabula ansata*, la capete cu două rozete, o inscripție, amintind numele legiunii IV Flavia felix, ale cărei litere erau reprezentate prin arme. Sub *tabula ansata*, de o parte și de alta, două capete, unul bărbătesc și altul feminin. Un timp s-a crezut că piesa a fost pierdută, dar unul dintre fragmentele ei, anume cel de al doilea, se păstrează în Muzeul regional Deva (inv. nr. 15924). Cifra este redată prin două pumnale lungi, la margini, și alte două mai scurte, în mijloc, iar cei doi F, prin două săbii curbe. După toate probabilitățile lespedei amintite a făcut parte dintr-un monument mai mare ridicat în fosta cetate dacică de pe Dealul Grădiștii devenită, după încheierea celui de al

doilea război dacic, locul de garnizoană al unui detașament din armata romană din Dacia.

2) Bloc de calcar cu inscripția LEG IIII FF⁹.

3) Bloc de calcar cu inscripția LEG IIII FF¹⁰.

2. *Sarmizegetusa (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica)*. Din capitala Daciei romane se cunosc trei inscripții ale unor personaje din legiunea IV Flavia felix: prima CIL III 1480; a doua (fig. 1) CIL III 7904=ILS, 2417=A. Premerstein, *Das Attentat der Konsulare auf Hadrian im Jahre 118 n. Chr.*, în *Klio*, Achte Beiheft, Leipzig, 1908, p. 11 (MuzLugo) și, a treia, aflată în săpăturile acad. prof. C. Daicovicu și publicată de domnia sa în *ACMIT*, II, 1929, p. 313—314.

3. *Veșel (Micia)*. În această localitate a fost găsită inscripția CIL III 1353, păstrată astăzi în Muzeul Deva.

⁷ Mulțumesc prof. I. I. Russu pentru semnarea unei părți din materialul documentar.

⁸ Epigrafa în discuție amintită și comentată de M. J. Ackner, în *AVSL*, I, 2, 1844, p. 22; J. F. Neigebaur, *Dacien*, Kronstadt-Brașov, 1851, p. 100, n. 5 și p. 101, n. 15; G. Finaly, în *ArchÉrt.*, XXXVI, 1916, p. 40 și fig. 3 stînga jos; idem, în *ArchAnz.*, 1925, col. 303—304 și fig. 3 stînga jos; M. Macrea, o.c., p. 140—141 și fig. 2 stînga sus; J. Szilágyi, *A daciai erődérendés helyőrségei és a katonai léglabélyegek*, Budapest, 1946, p. 30, nota 173; I. Glodariu, în *ActaMN.*, II, 1965, p. 128 și fig. 6.

⁹ C. Daicovicu și colaboratori, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 103; I. Glodariu, o.c., p. 128—129 și fig. 7 (aici este dată greșit ca *lespede de calcar*, în loc de *bloc de calcar*).

¹⁰ A fost descoperit, în 1963, în săpăturile de sub conducerea acad. prof. C. Daicovicu, lângă zidul de pe latura estică a cetății de pe Dealul Grădiștii (publicată în *ActaMN*, II, 1965, p. 129 și fig. 8).

Alte trei inscripții în teritoriul dacic, dar mai târziu, dacă ținem seama de felul în care apare prescurtat numele legiunii¹¹ și de funcția unui personaj amintit în una din ele, sînt cunoscute la Palanca¹², Turnu Severin (*Drobeta*)¹³ și Alba Iulia (*Apulum*), prima, funerară, amintind un soldat al legiunii, Valerius Vale(n)s, a doua, tot funerară, în care apare centurionul Iulius Stratus și a treia (CIL III 1201) menționind pe Marcus Ulpus Caius, *praefectus* al legiunilor IIII Flavia și XIII Gemina.

II. INSCRIPTII TEGULARE

A. Cu proveniența sigură.

1. *Aradul Nou*. Un fragment de țiglă cu stampila LEG IIII F. Din ultima literă nu se vede decît o mică parte din bara verticală (F sau L?). Păstrată în Muzeul Arad.

2. *Băile Herculane (Ad Mediam)*. Patru cărămizi cu stampila LEG IIII FF, dintre care una într-o *tabula lunata*¹⁴.

3. *Berzovia (Berzobis)*. Între numeroasele antichități romane aflate în hotarul comunei (și un castru cercetat superficial la sfîrșitul secolului trecut de S. Borlea și A. Diaconovici sînt amintite mai multe cărămizi și țigle cu ștampila LEG IIII FF, uneori scris retrograd¹⁵. G. Téglás credea chiar că legiunea IV Flavia felix a fost trupa care a ridicat castrul amintit¹⁶.

4. *Celei (Sucidava)*. În 1963 prof. D. Tudor a găsit o cărămidă cu stampila LEG IIII FF¹⁷.

5. *Denta*. Mai multe cărămizi cu stampila LEG IIII FF¹⁸.

6. *Mehadia (Praetorium ?)*. Cărămizi cu aceeași stampilă¹⁹.

7. *Panciova*. O cărămidă cu stampila legiunii IV Flavia felix²⁰.

8. *Pojejena*. Cărămizi cu stampila LEG IIII FF, întregi sau fragmentare, cu scris normal sau retrograd²¹.

9. *Sarmizegetusa (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica)*. Numeroase cărămizi și țigle cu stampila LEG IIII FF, scris normal sau retrograd, întregi ori fragmentare, aflate cu diverse prilejuri, întâmplător și prin cercetări sistematice, cele mai multe încastrate în diverse construcții din capitala provinciei Dacia²². Astăzi păstrate în muzeele din Alba Iulia, Cluj, Timișoara etc., iar unele în Muzeul arheologic din Sarmizegetusa. Cărămizi cu aceeași stampilă, scris normal sau retrograd, sînt semnalate și la Reia²³ (lîngă Sarmizegetusa). Ele provin, probabil, tot de la Sarmizegetusa.

10. *Surdac (Centum Putei)*. Semnalată existența unui castru roman încă de la sfîrșitul secolului trecut. Între alte descoperiri și cărămizi cu stampila LEG IIII FF²⁴.

11. *Turnu Severin (Drobeta)*. Cîteva cărămizi purtînd aceeași stampilă²⁵.

¹¹ Asupra acestei chestiuni vezi infra p. 433.

¹² CIL III 1690.

¹³ CIL III 14484.

¹⁴ G. Téglás, în *TörtRégÉrt.*, XXVIII, 1912 p. 22—23.

¹⁵ Hoffinger, în *Neues ungrisches Magazin*, 2, 1792, p. 104, 107 (nu ne-a fost accesibilă); S. Ormós, în *ArchKözl.*, VIII, 1871, p. 152 publică o stampilă citită LEG IIII FL, în loc de LEG IIII FF. Alte mențiuni la T. Ortway, în *ArchKözl.*, IX, 1873, p. 74; C. Torma, în *AEM*, VI, 1882, p. 138, n. 1; G. Téglás, în *ArchKözl.*, XXII, 1899, p. 105—106; idem, în *ErdMúz.*, XIX, 1902, p. 404—405; idem, în *Kho*, XI, 1911, p. 506; T. Simu, în *ArchÖst.*, IV, 1925, p. 104; J. Szilágyi, o.c., p. 7, nota 23, p. 40 și pl. II, 4 b; CIL III 8070.

¹⁶ În *ArchKözl.*, XXII, 1899, p. 106 și în *ErdMúz.*, XIX, 1902, p. 404. Din 1965 au fost reluate săpăturile la castru sub conducerea lui D. Protase.

¹⁷ Comunicare I. I. Russu.

¹⁸ T. Ortway, l.c.; G. Gooss, în *AVSL*, XII, 1874, p. 163; T. Simu, l.c.

¹⁹ C. Gooss, l.c.; T. Simu, l.c.; J. Szilágyi, o.c., p. 27 și 40; CIL III 1631, 8070.

²⁰ C. Daicovicu, *Bánatul și iazygii*, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 109.

²¹ C. Torma, în *AEM*, VI, 1882, p. 138, n. 2; T. Simu, l.c.; J. Szilágyi, o.c., p. 40; CIL III 8070.

²² C. Torma, o.c., p. 141, n. 17; G. Téglás—P. König, în *AEM*, VIII, 1884, p. 54, n. 3; idem, în *AEM*, XIII, 1890, p. 109; G. Téglás, în *ErdMúz.*, XIX, 1902, p. 342; C. Daicovicu, în *Dacia*, I, 1924, p. 247; idem, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 541—542 și fig. 48/1; J. Szilágyi, o.c., p. 29, 40; CIL III 8070.

²³ G. Téglás, în *AEM*, XI, 1887, p. 238, n. 5; idem, în *ErdMúz.*, V, 1888, p. 245; CIL III 8070.

²⁴ B. Milleker, în *TörtRégÉrt.*, VI, 1890, p. 216—217; VIII, 1892, p. 128; F. Cumont, în *AEM*, XIV, 1891, p. 111, n. 11; G. Téglás, în *ArchKözl.*, XXII, 1899, p. 101; T. Simu, l.c.; J. Szilágyi, o.c., p. 7.

²⁵ Gr. G. Toculescu, o.c., p. 340, n. 50; Al. Bărcăciul, *Drobeta*, 1932, p. 12—13 și 21, fig. 33; D. Tudor, *Oltr.*, 1958, p. 388, n. 44. Cărămizi stampilate s-au găsit și la *Palanca* și, probabil, la *Cubin* și *Jupa* (N. Gostar, în *Anal. Univ. „Al. I. Cuza”*, XI, s. III, a. Istorie, 1965, p. 2).

B. Cu proveniența nesigură.

Se cunosc șase cărămizi, răspândite în diverse localități și muzee, care au fost găsite, probabil, tot în Banat și transportate de colecționarii amatori de anti-chități sau ajunse prin achiziții ori donații în colecțiile muzeale. Fac parte din această categorie o cărămidă cu stampila ... IIII FF, păstrată în Muzeul Timișoara, căreia, probabil greșit, i s-a dat ca loc de proveniență Alba Iulia (*Apulum*)²⁶, a doua (... G IIII FF) păstrată în Muzeul de Istorie Cluj²⁷, a treia în colecțiile Muzeului Alba Iulia²⁸, a patra (... G IIII FF) la Blaj²⁹, a cincea în Muz. Bistrița³⁰ și, în sfârșit, ultima, cu stampila LEG IIII, în Muzeul Sf. Gheorghe, despre care se credea că ar proveni de la Brețcu (*Angustia*)³⁰. Nu este însă sigur că stampila e a legiunii IV Flavia felix, și, chiar dacă ar fi așa, e puțin probabil ca locul de proveniență să fie cel real³¹; mai degrabă ea a ajuns în colecția muzeului amintit adusă de vreun colecționar, poate de undeva din Banat.

Cam la atât s-ar reduce urmele epigrafice ale legiunii IV Flavia felix în Dacia, cunoscute de noi. Va trebui precizată însă, în măsura posibilităților oferite de materialul documentar existent, durata staționării legiunii în teritoriile din stînga Dunării de Jos și activitatea ei aici.

Se știe că prin pacea din 102 Decebal pierdea, pe seama Romei, cea mai mare parte a teritoriului cucerit de Traian în primul război. Numai prin alipirea la Imperiu a unei regiuni destul de întinse din stînga Dunării se pot explica câteva informații ale autorilor antici referitoare la măsurile luate de Traian în timpul scurs de la încheierea primului război dacic, pînă la începutul celui de al doilea. Că Roma stăpînea sigur malul stîng al Dunării între 102—105 e în afara oricărei îndoieli, dovada acestei situații avînd-o în construirea podului de la Drobeta în intervalul dintre cele două războaie, ca și în cererea lui Decebal de a i se restituie teritoriul pînă la Dunăre, formulată la începutul celui de al doilea război³². Cît va fi fost însă de mare acest teritoriu e greu de știut. În orice caz, în vestul Daciei, organizarea de serbări anuale la Tapae în memoria celor pieriți în singeroasa luptă ce avusese loc aici³³, presupune înstăpînirea Imperiului în Banat pînă la Porțile de Fier ale Transilvaniei și în Țara Hațegului³⁴. Anexate Imperiului la sfîrșitul primului război par să fi fost și vestul Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei³⁵. Teritoriul cucerit și ocupat efectiv de armata romană, supravegheat îndeaproape de trupele lăsate de Traian în Dacia³⁶, în partea lui vestică, Banatul și eventual vestul Olteniei, a fost alipit Moesiei Superioare, poate și Moesiei Inferioare³⁷. Din trupele de ocupație făcea parte și legiunea IV Flavia felix³⁸, dispersată probabil în diverse puncte ale Banatului și sud-vestului Transilvaniei. După victoria romană în cel de al doilea război, legiunea menționată a rămas în continuare pe teritoriul dacic, primind și misiunea de a supraveghea îndeaproape regiunea Munților Orăștiei unde fusese capitala și cuibul rezistenței îndirjite a dacilor, un detașament de-al ei participînd la refacerea zidurilor cetății dacice de pe Dealul Grădiștii, transformată acum în garnizoană pentru soldații romani instalați aici³⁹.

²⁶ J. Szilágyi, o.c., p. 40.

²⁷ *Ibidem* și pl. I, 5.

²⁸ *Ibidem* și pl. I, 4/a.

²⁹ Informații I. I. Russu.

³⁰ C. Téglás — P. König, l.c.; G. Téglás, o.c., p. 398—399; idem, în *Klio*, XI, 1911, p. 499.

³¹ R. Vulpe, *Angustia*, în *În amintirea lui C. Giurescu*, p. 558, nota 9.

³² Cassius Dio, LXVIII, 12 („trimițînd un sol la Traian, ceru ca acesta să-l lase fără pînă la Istru . . .”); Petrus Patricius, în *FHG*, IV, 185 = *Excerpta de legationibus*. Pars II. *Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, ed. C. de Boor, Berolini, 1903, p. 391 („să cedez teritoriul pe care l-a ocupat Traian . . .”); interpretarea și concluziile istorice asupra textelor autorilor antici de mai sus la C. Daicoviciu, în *IstRom.*, I, 1960, p. 308.

³³ Cassius Dio, LXVIII, 8 (Traian „ . . . soldaților morți în luptă porunci să li se ridice un altar și să li se facă în fiecare an sacrificii funebre”).

³⁴ C. Daicoviciu, l.c.

³⁵ *Ibidem* și p. 311 și nota 1.

³⁶ Cassius Dio, LXVIII, 9 („ . . . lăsînd oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte părți ale țării așezîndu-le cu soldați ei se întoarse în Italia”).

³⁷ Ritterling, o.c., col. 1283; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 332; idem, *TransAnt.*, p. 86, 91; idem, în *IstRom.*, I, 1960, p. 308; C. Daicoviciu și D. Protase, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Știri noi despre organizarea Daciei romane*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 172.

³⁸ Ritterling, l.c., și col. 1544; M. Macrea, o.c., p. 142—143.

³⁹ C. Daicoviciu, *TransAnt.*, 1945, p. 92; M. Macrea, l.c.; C. Daicoviciu și colaboratori, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 103; C. Daicoviciu, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 548 și nota 1; I. Giodariu, o.c., p. 132.

E puțin probabil însă ca detașamente ale legiunii IV să fi fost prezente în toate locurile unde s-au găsit inscripțiile lapidare și tegulare care o amintesc. Cărămizile și țiglele confecționate de soldați au putut fi transportate în diverse puncte, în funcție de necesitățile economice, edilitare ale centrelor militare și civile ce se dezvoltau în noile teritorii cucerite de Roma și înglobate în Imperiu⁴⁰.

Pentru datarea acestor descoperiri nu dispunem decît de două indicii. Primul, destul de vag, se referă la felul în care apare prescurtat numele legiunii pe stampilele de cărămizi și țigle: LEG IIII FF. Cunoscînd faptul că în tot timpul domniei lui Traian, eventual pînă la începutul domniei lui Hadrian, numele legiunii apare prescurtat în forma de mai sus, după această dată prescurtările fiind, fără excepție, LEG IIII FL sau F⁴¹, ceea ce se poate afirma deocamdată cu siguranță e că materialul tegular din Dacia trebuie încadrat cronologic între 102 și 117—119.

Inscripțiile CIL III 1353 și CIL III 1480, care amintesc doi centurioni ai legiunii IV Flavia felix, unul ridicînd un altar la Micia și celălalt fiind înmormîntat la Sarmizegetusa, nu oferă posibilități de datare exactă.

În schimb, inscripția CIL 7904=ILS 2417, ridicată de centurionul M. Calventius Viator, instructor al cavaleriei de gardă a guvernatorului C. Avidius Nigrinus, mult discutată în literatura de specialitate, poate fi încadrată cronologic ceva mai precis. Discuțiile s-au purtat în jurul datării inscripției și calității lui Avidius Nigrinus despre care se credea că ar fi fost guvernator al Moesiei Superior, venit în Dacia doar în 117—118, în fruntea unei armate trimise împotriva iazigilor, în cele din urmă dovedindu-se însă că acest personaj a avut funcția de legat, dar în Dacia, cel mai devreme de prin anii 112—114, cam pînă în 117⁴², cînd e prezent în Dacia C. Iulius Quadratus Bassus⁴³. Inscripția menționată datează deci din anii 112—117, interval în care M. Calventius Viator a ridicat-o la Sarmizegetusa. Probabil și legiunea IV Flavia felix, din care fusese detașat centurionul pentru a îndeplini noua funcție pe lîngă garda personală a guvernatorului, era încă în Dacia. Că legiunea mai era în teritoriul din nordul Dunării de Jos cam în acest interval de timp s-ar putea deduce, indirect, și din faptul că ea este singura dintre legiunile rămase în Dacia despre care nu avem nici o dovadă că ar fi participat, chiar și numai cu un detașament, în războiul parțic al lui Traian⁴⁴.

Legiunea IV Flavia felix, prezentă în Dacia încă de la sfîrșitul primului război, din anii 101—102, a făcut parte din armata Daciei sau din armata provinciei învecinate, Moesia Superior? O problemă mult discutată și, legat de ea, păreri diferite și asupra teritoriilor din care a fost constituită provincia Dacia în vara anului 106.

Banatul, cîmpia Hațegului și eventual vestul Olteniei, cucerite în 102, deoarece din ele nu s-a creat o provincie aparte, era firesc să fie alipite provinciilor romane din sudul Dunării, în speță Moesiei Superior și să fie menținute cu trupe ale acestei provincii și din cele participante la primul război⁴⁵. După vara anului 106, cînd provincia Dacia fusese constituită de însuși împăratul Traian, e greu de spus cu precizie pînă unde se întindea spre sud și vest. Domaszewski, orientîndu-se după stațiunile vamale *Dierna* (Orșova), *Praetorium* (Mehadia?), *Pons Augusti*, *Sarmizegetusa*, *Micia*, *Ampelum* (Zlatna) credea că ele separau teritoriul aparținător Moesiei Superior de cel al Daciei, în zona de la sud și vest de linia ce unea stațiunile vamale avîndu-și sediul permanent corpuri de trupă din armata Moesiei Superior, inclusiv legiunea IV Flavia felix⁴⁶. O parte din Banat e posibil să fi rămas

⁴⁰ C. Daicoviciu, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 541—542.

⁴¹ Ritterling, o.c., col. 1544; M. Macrea, l.c.

⁴² Vez C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—35, p. 77; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, 1944, p. 10—11, în *DissPann.*, ser. I, n. 12, unde se află și bibliografia principală; C. Daicoviciu, în *SCIV*, IV, 1953, p. 547.

⁴³ C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—35, p. 77; *Idem*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 547; A. Stein, o.c., p. 11—14.

⁴⁴ Legiunile participante la acest război: J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, Bucarest, 1937, p. 5 și 50, în *Bibliothèque d'„Istros”*, II.

⁴⁵ C. Daicoviciu și D. Protase, l.c.

⁴⁶ A. von Domaszewski, *Studien zur Geschichte der Donauprovinzen. I Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrischen Grenzzone*, în *AEM*, XIII, 1890, p. 142—144 și harta de la p. 154 în care granița vestică dintre Dacia și Moesia Superior pornește dintr-un punct de pe Dunăre, situat la vest de *Dierna*, spre nord, pe la est de *Mehadia* și vest de *Sarmizegetusa*, *Micia*, *Ampelum*.

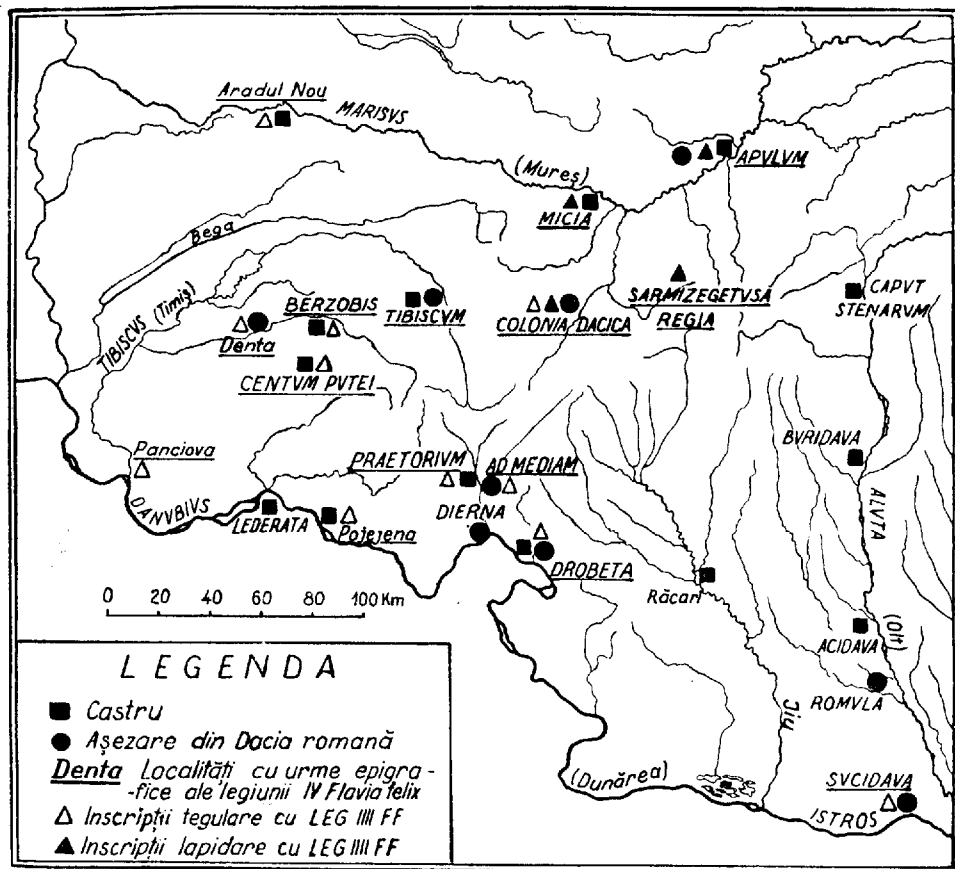

Fig. 2. Răspîndirea urmelor epigrafice ale legiunii IV Flavia felix în Dacia.

alipit Moesiei Superior, întrebarea ce rămîne încă deschisă se referă la întinderea acestora, care pare să fi fost ceva mai redusă decît credea Domaszewski. Situația aceasta a fost explicată în sensul că teritoriile alipite în 102 Moesiei Superior și Moesiei Inferior⁴⁷, la constituirea provinciei Dacia, au continuat să rămînă înglobate în provinciile de care aparținuseră inițial, provincia Dacia fiind constituită doar din teritoriile intracarpatiche, fără sud-estul Transilvaniei (partea din sudul liniei Oltului transilvan), dar cu porțiunea de sud-vest, inclusiv cîmpia Hațegului și Banatul de est⁴⁸. Abia în 118—119, în timpul lui Hadrian, cînd se procedează la o reorganizare a teritoriilor nord-dunărene, ele vor forma, împreună cu Oltenia și sud-estul Transilvaniei, Dacia Inferior⁴⁹.

Puțin probabil însă ca legiunea IV Flavia felix să fi făcut parte și după anul 106 din armata Moesiei Superior. S-ar opune unei asemenea păreri, dacă nu atît

prezența unui detașament al ei la Grădiștea Muncelului, însărcinat cu paza regiunii cetăților dacice, faptul că în cavaleria de gardă a guvernatorului C. Avidius Nigrinus este prezent un centurion din această legiune și e greu de crezut că guvernatorul Daciei își aducea instructorul pentru acei *equites singulares* din armata unei provincii învecinate și nu din armata provinciei pe care o conducea. În acest caz este de presupus însă că urmele epigrafice ale legiunii IV Flavia felix din zona de sud-vest a Banatului trebuie să dateze din perioada dintre cele două războaie dacice, legiunea fiind apoi masată în părțile de sud-vest ale Transilvaniei și estul Banatului.

Activitatea legiunii IV Flavia felix în Dacia se încheie, după toate probabilitățile, prin anii 118—119, odată cu reorganizarea teritoriilor nord-dunărene sub Hadrian, cînd a fost transferată în sudul Dunării, la Singidunum⁵⁰.

I. GLODARIU

DIE LEGIO IV FLAVIA FELIX IN DAZIEN

(Zusammenfassung)

Auf dem Gebiete Daziens gibt es folgende epigraphische Belege über die Legio IV Flavia felix: 1) *Steininschriften* aus Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia), Micia, Sarmizegetusa (Colonia Dacica) und 2) *Ziegelstempel* aus Aradul Nou, Băile Herculane, Berzovia (Berzobis), Celei (Sucidava), Denta, Mehadia, Panciova, Pojejena, Sarmizegetusa, Surduc (Centum Putei), Tr. Severin (Drobeta).

Die Legio IV Flavia felix, die am ersten dakischen Krieg teilgenommen hatte, blieb auf dem vom römischen Reich eroberten Gebiet links der Donau zurück und gehörte zu den Truppen im Banat, das an Moesia Superior angeschlossen worden war. Nach der Beendigung des zweiten dakischen Krieges (106), wurde sie wahrscheinlich in die Truppen Daziens eingegliedert und es scheint, dass sie ihre Standorte im nordöstlichen Banat und im südwestlichen Siebenbürgen hatte (eine Abteilung ist auch in der früheren Hauptburg des dakischen Staates bezeugt). Die Legion blieb in Dazien bis zu der Verwaltungsreform Hadrians während der Jahre 118—119, als sie nach Singidunum verlegt wurde. Bis zu diesem Zeitpunkt gehörten das westliche und südliche Banat, vielleicht auch ein Teil der westlichen Oltenia zu Moesia Superior.

⁴⁷ C. Daicovicu, in *IstRom.*, I, 1960, p. 311, nota 1; M. Macrea, in *IstRom.*, I, p. 349.

⁴⁸ Cf. C. Daicovicu, in *AISC*, II, 1933—35, p. 250, nota 1; C. Daicovicu și D. Protase, o.c., p. 172, 174.

⁴⁹ C. Daicovicu și D. Protase, l.c.

⁵⁰ Ritterling, l.c.; C. Daicovicu, in *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 541 și nota 1.